

УДК 342.95:347.998.85:35.072.22(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.15.10>

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Зелінська Яна Сергіївна,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри
адміністративного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

Стаття присвячена головним проблемам вияву зловживань процесуальними правами під час розгляду адміністративної справи. Зловживання процесуальними правами є феноменом, який має різні форми вияву у процесі реалізації процесуальних прав під час розгляду адміністративної справи.

Головною метою статті є дослідження теоретичних і практичних аспектів явища зловживання процесуальними правами під час розгляду адміністративної справи крізь призму аналізу наукових розвідок вчених і рішень Європейського суду з прав людини. Автор за основу для наукової розвідки використовує здобутки вчених, які пов'язували свої дослідження із вивченням такого явища як зловживання правами та зловживання процесуальними правами з метою комплексного дослідження юридичної природи існування такого явища.

Актуалізується значення рішень Європейського суду з прав людини для правозастосовчої діяльності національних судів під час розгляду публічно-правових спорів. Зокрема, у статті окреслюються можливі вияви зловживань процесуальними правами на стадіях розгляду адміністративної справи. Аналіз рішень Європейського суду з прав людини дає можливість проаналізувати з практичної точки зору юридичну природу зловживань процесуальними правами під час розгляду адміністративної справи, дослідити можливі вияви зловживань процесуальними правами.

Автором підкреслюється, що, враховуючи етимологію походження зловживання прав, учасники розгляду адміністративної справи використовують свавільно, недобросовісно суб'єктивні права. Суд та учасники справи наділені відповідними процесуальними правами, які безпосередньо визначені у Кодексі адміністративного судочинства України.

У статті зловживання процесуальними правами безпосередньо пов'язується із недобросовісною поведінкою. Зокрема, під недобросовісним використанням процесуальних прав розуміють активну поведінку учасників справи, яка може мати різні форми вияву та спрямовуватися на задоволення власних інтересів, які наносять шкоду інтересам правосуддя та інтересам осіб, які беруть участь у розгляді справи, та тягне за собою застосування заходів примусу.

Ключові слова: адміністративне судочинство, зловживання правами, процесуальні права, суд, учасники справи, принцип рівності.

**ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS IN ADMINISTRATIVE JUDICIARY:
THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS**

Zelinska Yana Sergeevna,
Candidate of Juridical Sciences,
Assistant at the Department of
Administrative Law
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

The article is devoted to the main problems of abuse of procedural rights during the administrative case. Abuse of procedural rights is a phenomenon that has various forms of manifestation in the process of realization of procedural rights during the consideration of an administrative case. The main purpose of the article is to study the theoretical and practical aspects of the phenomenon of abuse of procedural rights during the administrative case through the prism of the analysis of scientific intelligence and decisions of the European Court of Human Rights.

The author uses the scientific achievements of scientists who have linked their research with the study of such phenomena as abuse of rights and abuse of procedural rights as a basis for scientific research in order to comprehensively study the legal nature of such a phenomenon. The significance of the decisions of the European Court of Human Rights for the law enforcement activities of national courts during the consideration of public law disputes is updated.

In particular, the article outlines the possible manifestations of abuse of procedural rights at different stages of the administrative case. The analysis of the decisions of the European Court of Human Rights provides an opportunity to analyze from a practical point of view the legal nature of abuses of procedural rights during the administrative case, to investigate possible manifestations of abuse of procedural rights.

The author emphasizes that, given the etymology of the origin of abuse of rights, the participants in the administrative case use arbitrary, unfair subjective rights. The court and the parties to the case are endowed with the relevant range of procedural rights, which are directly defined in the Code of Administrative Procedure of Ukraine.

In the article, the abuse of procedural rights is directly related to dishonest behavior. In particular, the unfair use of procedural rights means the active behavior of the parties, which may take various forms and aimed at satisfying their own interests that harm the interests of justice and the interests of the person involved in the case, and entails coercive measures.

Key words: administrative proceedings, abuse of rights, procedural rights, court, participants in the case, principle of equality.

Постановка проблеми. Зловживання процесуальними правами є феноменом, який має різні форми вияву у процесі реалізації процесуальних прав під час розгляду адміністративної справи. Нині в адміністративному судочинстві сформовано основоположний принцип адміністративного судочинства – це недопустимість зловживання процесуальними правами, якого повинні дотримуватися суд та учасники розгляду адміністративної справи.

Головною метою статті є дослідження явища зловживання процесуальними правами під час розгляду адміністративної справи шляхом аналізу думок вчених і крізь призму аналізу рішень Європейського суду з прав людини. У ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» регламентується, що суди застосовують при роз-

гляді справ Конвенцію та практику суду як джерело права [1]. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) від 04.11.1950 [2] є живим інструментом, який комплексно застосовується під час захисту прав, свобод та інтересів людини. Конвенційне положення ст. 17 Конвенції окреслює заборону зловживання правами.

Рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) є джерелом права та є обов'язковими для виконання Україною. Відповідно до ст. 46 Конвенції суди при розгляді адміністративних справ зобов'язані враховувати практику ЄСПЛ. Детальний аналіз рішень ЄСПЛ дасть можливість проаналізувати з практичної точки зору юридичну природу зловживань процесуальними правами під час розгляду адміністративної справи, дослідити види зловживань процесуальними правами. Так, у запропонованій статті автором поставлено мету дослідження теоретичних і практичних аспектів зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві.

Стан дослідження. Питанням зловживання правами приділяли увагу вчені В.Н. Васильєв, В.П. Грібанов, О.О. Малиновський, В.В. Резнікова, Л.В. Тихомирова, М.Ю. Тихомиров та інші. Узагальнення наукових здобутків свідчить про те, що вчені звертали увагу саме зловживання правами в різних галузях права, однак головна увага була приділена проблемі протидії зловживанню правами. Втім зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві не піддавалося спеціальному дослідженню, що й зумовило актуальність цієї статті в теоретичному та практичному аспектах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пріоритетним значенням для адміністративного судочинства є ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Змістом завдання адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин. Вказане положення регламентовано у ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС) [3].

Ефективного вирішення адміністративної справи не можливо досягти без гармонійного поєднання та дотримання принципів адміністративного судочинства. Зокрема, закріплення принципу недопустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві є однією з гарантій дотримання принципу верховенства права як конвенційного принципу.

Насамперед зосередимо увагу на етимології зловживання правами. Якщо звернутися до походження слова «зловживання», то це – вчинок, який полягає в незаконному, злочинному використанні своїх прав і можливостей [4, с. 356]. Етимологія зловживання правом свідчить про те, що то під ним розуміють свавільне використання права фізичною чи юридичною особою – суб'єктом права [5, с. 323]. З огляду на етимологію зловживання правами можна зробити висновок, що зловживати правами можуть особи, які безпосередньо наділені суб'єктивними правами, а зловживання правами виникає внаслідок неналежного їх використання.

Так, у зазначеному контексті вчений П.Н. Грібанов розкриває зловживання правом як особливий вид цивільного правопорушення, який здійснюється особою, якій належать відповідні права, пов'язаний із використанням недозволених форм в рамках дозволеного їй законом загального типу поведінки [6, с. 68]. У зазначеному визначенні наголошується саме на категорії «зловживання правом», яке ототожнюється із цивільним правопорушенням.

На думку О.О. Малиновського, зловживання правами перешкоджає встановити фактичні обставини справи, тому для зловживання характерне неналежне здійснення

суб'єктивного права, наявність мети нанести шкоду, наявність негативних наслідків [7, с. 49]. Так, дослідник зосереджує увагу на наслідках, які виникають внаслідок зловживання правами.

Сформувала теоретичну дефініцію зловживання правами і В.В. Резнікова, яка визначила, що під зловживання правом розуміють як вольову та усвідомлену діяльність (дії) суб'єкта з недобросовісної реалізації свого суб'єктивного права не за його призначенням, що заподіює шкоду суспільним інтересам та/або особистим інтересам третіх осіб чи створює реальну загрозу її заподіяння при формальній правомірності такої діяльності [8, с. 35]. Це визначення стосується і зловживання процесуальними правами.

Схожий науковий підхід, який також заснований на людиноцентристській теорії, є у вчених Л.В. Тихомирової та М.Ю. Тихомирова, які під зловживанням правом (англ. *abuse of law*) розуміють використання суб'єктивного права у протиріччі з його соціальним призначенням, що тягне за собою порушення прав та інтересів особи, які охороняються законом, суспільних та державних інтересів [9, с. 172]. У цьому контексті йдеться про використання прав тільки за соціальним призначенням.

С.В. Васильєв формулює визначення зловживання процесуальним правом як особливий різновид процесуального правопорушення, яке полягає у протиправному, недобросовісному та неналежному використанні особою, яка бере участь у справі (її представником), належних їй прав, що виявляються у винних процесуальних діях (бездіяльності), які ззовні відповідають вимогам процесуальних норм, але здійснюються з корисливих особистих мотивів, що наносять шкоду інтересам правосуддя та інтересам особи, які беруть участь у розгляді справи, або недобросовісна поведінка в інших формах, яка тягне за собою застосування заходів процесуального примусу [10, с. 308–309].

Вказане визначення стосується саме процесуальних прав, що конкретизує їх вид і дає можливість їх ототожнити з процесуальними діями. Розглянувши деякі дефініції вчених, слід зробити висновок, що юридична природа понять «зловживання правом» і «зловживання процесуальними правами» схожа між собою, тому що полягає у наявності обов'язкових ознак: 1) наявності суб'єкта, якому належить процесуальне право; 2) неналежне використання процесуального права; 3) наявність негативних наслідків. Вказані розвідки вчених тільки підкреслюють складність і невичерпний характер наукового пошуку у виділеному напрямі.

Комплексне пізнання феномену зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві складно зробити без звернення до положень КАС. Зокрема, у вказаному аспекті слід зазначити, що у КАС відсутнє визначення зловживання процесуальними правами, що породжує проблему під час розгляду адміністративної справи. Однак відповідно до ч. 1 ст. 45 КАС учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами. У законі встановлюється пряма заборона зловживань процесуальними правами і вказується, що таке явище не допускається.

Види вияву зловживань процесуальними правами в адміністративному судочинстві окреслюються у ч. 2 ст. 45 КАС. Зокрема, до них відносять: 1) подання кількох позовів до одного й того ж відповідача (відповідачів) з тим же предметом та з тих же підстав, або подання кількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями; 2) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; 3) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або

завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією ж метою (ч. 2 ст. 45 КАС).

Як бачимо, законодавцем окреслюються тільки деякі види зловживань процесуальними правами, які можуть виникати під час подання позовної заяви до адміністративного суду. Однак зловживання процесуальними правами можуть виявлятися на будь-якій стадії розгляду адміністративної справи. У вказаному контексті слушно навести правову позицію Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду. Необхідно враховувати, що наведений у ч. 2 ст. 45 КАС перелік дій, які можуть бути визнані судом зловживанням процесуальними правами, не є вичерпним, суд може визнати таким зловживанням також інші дії, які мають відповідну спрямованість і характер (постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 13.03.2019 у справі № 814/218/14) [11].

Керуючись нормами чинного КАС, зосередимо увагу на зловживаннях процесуальними правами, які можуть виникати під час подання позовної заяви. В адміністративному судочинстві гарантується, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист (ч. 1 ст. 5 КАС).

Конвенційною нормою закріплюється, що держава гарантує на національному рівні доступність засобу юридичного захисту, здатного забезпечити втілення в життя змісту конвенційних прав і свобод незалежно від того, в якій формі вони закріплені в національному правовому порядку (ст. 13). У рішенні ЄСПЛ у справі «Зінченко проти України» вказується, що подання адміністративного позову є єдиним можливим способом захисту порушених з боку суб'єкта владних повноважень прав позивача, а тому відмова в його прийнятті та розгляді по суті заявлених вимог означатиме порушення його права на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, що є порушенням вимог як національного законодавства, так і приписів Конвенції і обов'язкової до застосування практики ЄСПЛ [12]. У вказаному рішенні ніби-то йдеться про абсолютизацію права на звернення до адміністративного суду.

Така ж позиція підкреслюється і у наведеному нижче рішенні ЄСПЛ. Так, у справі «Чуйкіна проти України» суд нагадує, що процесуальні гарантії, викладені у ст. 6 Конвенції, забезпечують кожному право звертатися до суду з позовом щодо своїх цивільних прав та обов'язків. Таким чином, ст. 6 Конвенції втілює право на суд, у якому є право на доступ до суду, тобто право ініціювати в судах провадження з цивільних питань становить один із його аспектів. Крім того, порушення судового провадження саме по собі не задовольняє всіх вимог п. 1 ст. 6 Конвенції. Ціль Конвенції – гарантувати права, які є практичними та ефективними, а не теоретичними або ілюзорними.

Право на доступ до суду включає в себе не лише право ініціювати провадження, а й право отримати вирішення спору судом (п. 50) [13]. Однак у практиці ЄСПЛ зловживання процесуальними правами не допускається, зокрема, під час подання позовної заяви. Обґрунтування позову з використанням образливих і дискредитуючих висловлювань виходить за межі нормальної, коректної та легітимної критики, що у розумінні Європейського суду з прав людини констатується як зловживання правом на подання заяви.

Так, цей суд, застосовуючи пп. «а» п. 3 ст. 35 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, оголошує неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, подану згідно зі ст. 34, якщо він вважає, що ця заява є зловживанням правом на її подання. Так, суд вказав на зловживання правом на подання заяви, коли заявник під час спілкування з ЄСПЛ вживав образливі, погрозливі або провокативні вислов-

лювання проти уряду-відповідача, його представника, органів влади держави-відповідача, проти Європейського суду з прав людини, його суддів, Секретаріату ЄСПЛ або його працівників (рішення у справі "Guntis Arpinis проти Латвії" від 20 вересня 2011 року, заява № 46549/06) [14]. У цьому контексті слід звернути увагу на те, що неправомірна поведінка може бути виявлена і в самій позовній заяві з позиції обґрунтування позовних вимог і вживання образливих, погрозливих або провокативних висловлювань є недопустимим під час обґрунтування позову.

Про недопустимість будь-яких зловживань процесуальними правами та їх наслідки йдеться у ще одному рішенні ЄСПЛ. У справі «Мушта проти України» від 18 листопада 2010 року суд нагадав, що право на суд, одним із аспектів якого є право на доступ до суду, не є абсолютним, воно за своїм змістом може підлягати обмеженням, особливо щодо умов прийнятності скарги на рішення [15]. Однак такі обмеження не можуть обмежувати реалізацію цього права у такий спосіб або до такої міри, щоб саму суть права було порушено. Ці обмеження повинні переслідувати легітимну мету, має бути розумний ступінь пропорційності між використаними засобами та поставленими цілями. З цього вбачається, що одним із аспектів обмеження права на прийняття заяви є наявність будь-яких зловживань процесуальними правами.

Під час відкриття провадження на суд також покладається обов'язок дотримання процесуальних прав з метою недопущення їх зловживання. У рішенні від 08 листопада 2018 у справі «Созонов та інші проти України», в якій ЄСПЛ зазначив, що загальна концепція справедливого судочинства, що охоплює основний принцип, згідно з яким провадження має бути змагальним, вимагає, щоб особа була поінформованою про порушення справи. Принцип рівності вимагає, щоб кожній стороні була надана розумна можливість представити свою справу за умов, які не ставлять її в істотно несприятливе становище порівняно з іншою стороною.

ЄСПЛ дійшов висновку, що на національні суди покладено обов'язок з'ясувати, чи були повістки чи інші судові документи завчасно отримані сторонами та, за необхідності, зобов'язані фіксувати таку інформацію у тексті рішення. У разі невручення стороні належним чином судових документів, вона може бути позбавлена можливості захищати себе у провадженні [16]. Наведені положення означають, що на суд покладається обов'язок надавати рівні можливості для реалізації процесуальних прав учасників. Недотримання судом вказаного обов'язку буде свідчити про наявність зловживань з боку суду.

Так, у п. 26 рішення ЄСПЛ у справі «Надточій проти України» та п. 23 рішення ЄСПЛ «Гурепка проти України № 2» наголошено, що принцип рівності сторін – один зі складників ширшої концепції справедливого судового розгляду, за змістом якого кожна сторона повинна мати розумну можливість відстоювати свою позицію у справі в умовах, які не ставлять її у суттєво менш сприятливе становище порівняно з опонентом [17, 18].

У вказаному аспекті слід наголосити, що рівні можливості учасників справи теж мають свої межі реалізації. Так, учасники справи мають право брати участь у судових засіданнях (п. 2 ч. 3 ст. 44 КАС). Вказане право кореспондує обов'язок учасників судового процесу, а також інших осіб беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил (ч. 3 ст. 198 КАС). Аналізуючи рішення ЄСПЛ, слід зробити висновок, що право на звернення до адміністративного суду не є абсолютним і будь-які вияви зловживань процесуальними правами мають наслідок – неприйняття заяви.

Висновки. З наведеного випливає, що законодавець окреслює тільки деякі види вияву зловживань процесуальними правами в адміністративному судочинстві, пов'я-

зані з реалізацію права на звернення до адміністративного суду. Зауважимо, що зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві притаманне для всіх стадій розгляду адміністративної справи. Ознакою зловживання процесуальними правами є не просто конкретні дії, а дії, спрямовані на затягування розгляду справи, створення перешкод іншим учасникам процесу. Існуюча прогалина в законодавстві потребує вирішення з метою якісного та ефективного захисту прав, свобод та інтересів.

Список використаних джерел:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n11496>.
4. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: терминов и фразеологических выражений. 27-е изд. М. : ООО «Издательство Оникс», ООО «Издательство «Мир и образование», ООО «Издательство Астрель». 2011. 1360 с.
5. Великий енциклопедичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид., перероб. і доповн. К. : Вид-во «Юридична думка», 2012. 1020 с.
6. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. Москва : Моск. гос. ун-т, 1972. 284 с.
7. Малиновский А.А. Злоупотребление субъективным правом (теоретико-правовое исследование) : монография. Москва : Юрлитинформ, 2007. 352 с. URL: <https://mgimo.ru/files/33503/33503.pdf>.
8. Резнікова В.В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. 1(№ 45). С. 23–35. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/Literatura-9.pdf>.
9. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. М. : Изд. М.Ю. Тихомирова. 1988, 526 с.
10. Васильев С.В. Энциклопедия гражданского процесса. Х. : Харьков юрид., 2009. 816 с.
11. Постанова Верховного Суду від 13.03.2019 у справі № 814/218/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80481133>.
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Зінченко проти України» від 13.03.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_999#Text.
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Чуйкіна проти України» від 13.01.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_864#Text.
14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі “Guntis Arpinis проти Латвії” від 20.09.2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-106602>.
15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мушта проти України» від 18.11.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_660#Text.
16. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Созонов та інші проти України» від 08.11.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c92#Text.
17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Надточій проти України» від 15.05.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_404#Text.
18. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гурепка проти України № 2» від 08.04.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_565#Text.